

Dråparen kom ledig och fri åter från tinget på sin fria färd

Om flykt, fri lejd och böner om nåd i svensk rättskipning under 1640-talet

DAG LINDSTRÖM

Uppsala universitet

I det tidiga 1600-talet var det vanligt att den som gjorde sig skyldig till dråp tog till flykten och sedan anlände till rätten under fri lejd. Vid fällande dom kunde gärningsmannen bege sig på fortsatt flykt. Lejdinstitutet har en lång historia, men fogades under 1600-talet in i en ny rättslig kontext av juridisk professionalisering och fortgående kriminalisering av dödligt våld.

Den 25 juni 1649 inställde sig en ung man vid tinget i Kinnevalds härad i södra Småland. Hans namn var Nils Nilsson. Strax före midsommar 1648 hade han begått ett dråp. Nils hade druckit öl med några vänner. Under kvällen förekom en del grova skämt och det bar sig inte bättre än att Nils blev osams med en av de andra. Anders Nilsson var stor och stark och han gjorde klart att Nils skulle få stryk. Nils bad att bli lämnad i fred, men när Anders ändå närmade sig tog Nils fram en bössa, lyfte vapnet och sköt. Anders dog och Nils tog till flykten. När Nils kom till tinget hade han hållit sig undan i drygt ett år. Med sig hade han ett så kallat lejdebrev, utfärdat av landshövdingen. Det betydde att han kunde komma till tinget utan risk att bli gripen och efter rättegången kunde han i fortsatt frihet ge sig av från tinget. Rätten konstaterade att Nils försvarat sig, men dömde honom ändå till döden. Några dagar senare, den 30 juni, togs ärendet upp för slutligt avgörande i Göta hovrätt. Där

Artikeln har granskats av två externa lektörer enligt modellen *double blind peer review*.

Professor Dag Lindström (f. 1960) är verksam vid Historiska institutionen, Uppsala universitet. Han har bedrivit forskning inom bland annat det urbanhistoriska fältet och historisk kriminologi. Sedan 2021 leder han forskningsprojektet "Houses and social practices in Swedish towns 1600–1850", finansierat av Vetenskapsrådet. Bland hans senaste publikationer återfinns antologin *Micro-geographies of the Western City, c. 1750–1900* (London & New York 2020), utgiven tillsammans med Alida Clemente och Jon Stobart.

E-post: dag.lindstrom@hist.uu.se

omvandlades straffet till böter, uppenbar kyrkoplikt och förlikning med målsägarna. Den uppenbara kyrkoplikten innebar att Nils under en gudstjänst i sin hemförsamling skulle erkänna sitt brott och uttrycka sin ånger. Därefter kunde han förlåtas och formellt återtas i församlingens gemenskap. Förlikningen innebar att Nils skulle ge ekonomisk kompensation till Anders efterlevande. Därmed skulle all fiendskap och konflikt dem emellan vara undanröjd. I hovrättens dom hänvisas både till de skäl som framkommit i häradsrätten och att målsägarna och häradet bad att Nils skulle skonas. Dessutom anfördes att han var ung och att han inte hade gripits på bar gärning utan varit på flykt och kommit till tinget under lejd.¹

Flykt, lejdebreve och böner om nåd förefaller ha varit välbekanta företeelser med en självklar plats också i den mer centraliserade och professioniserade rättsordning som etablerats i början av 1600-talet. Samtidigt är mycket kring detta ännu okänt och oklart i sina detaljer. Hur vanligt var det med flykt, lejd och böner, hur praktiserades detta och vilken betydelse hade det för straffen? Det övergripande syftet är här att klarlägga vilken roll som flykt, lejd och böner om nåd hade i det tidiga 1600-talets svenska rättskipning och att placera in dessa fenomen i sin historiska kontext.

Undersökningen utgår ifrån en samling av 200 fall av dödligt våld som behandlats av Göta hovrätt under åren 1640–1650. De har samlats in för forskningsprojektet *Nordic Homicide from Past to Present*.² Geografiskt är studien begränsad till Östergötlands, Jönköpings, Kalmar och Kronobergs län. I den här studien ingår enbart fall från tioårsperioden 1640–1649. Vidare har barnamord uteslutits liksom de fyra fall där förövarna var minderåriga. Då återstår sammanlagt 141 fall. I hovrättens akter finns dels hovrättens utslag, resolutionen, dels kopior av protokoll från häradsting och rådsturätter. I enstaka fall finns ytterligare handlingar, såsom böneskrifter och överenskommelser mellan gärningsmän

1. Kronobergs län, 30/6 1649, nummer 26, Criminalia, E Vaa:27, Göta Hovrätts Arkiv (GHA), Vadstena Landsarkiv (VaLA).

2. De exakta kriterierna för vilka fall som har registrerats framgår av kodningsmanualen *Historical Homicide Monitor*. Janne Kivivuori, Mona Rautelin, Guðbjörg Sigrún Bergsdóttir, Sven Granath, Jónas Orri Jónasson, Petri Karonen, Anu Koskivirta, Martti Lehti, Dag Lindström, Jeppe Büchert Netterstrøm & Mikkel Møller Okholm, *Historical Homicide Monitor 2.0. General instructions and coding manual* (Helsingfors 2020). https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/313437/Research_Briefs_40_Kivivuori_etal_2020.pdf?sequence=7&isAllowed=y (17/6 2020).

och målsägare. Utöver dessa 141 fall, där hovrätten avkunnat dom i ärenden som gäller dråp, inkluderar studien även ett antal fall där hovrätten tagit ställning till begäran om nåd för redan dömda gärningsmän.

Dråp, straff och förlikning från medeltid till 1600-tal

Den fria lejden ska sättas in i ett längre tidsperspektiv. I de svenska medeltidslagarna finns bestämmelser som visar att en dråpare förväntades kunna komma till rätten och svara för sin gärning utan att riskera att bli angripen eller kvarhållen. Syftet förefaller ha varit att möjliggöra överenskommelser mellan gärningsman och den dödes anförvanter. Såväl Västgötalagarna som Upplandslagen räknar med att en gärningsman flydde och beskriver sedan hur han under säkra former skulle kunna närvara vid tinget.³ Lagarna ger också målsägarna visst utrymme att själva välja mellan hämnd och ekonomisk gottgörelse.⁴

Senmedeltidens landslagar innehåller delvis likartade bestämmelser. Gärningsmannen skulle kunna komma till tinget under säkra former och sedan fritt bege sig därifrån, men målsägarnas förhandlingsutrymme och valmöjligheter framstår här som mer begränsade. Den som greps på bar gärning eller inom ett dygn, skulle "giva liv för liv" såvida han inte själv befunnit sig i livsfara. Den misstänkte fick dock inte dödas innan häradsnämnden avgjort skuldfrågan. Den som dödat i nödvärn skulle erlagga böter medan den, som dödat "otvunget" och sedan lyckats fly, försattes i fredlöshet till dess han kommit överens med målsägarna om lämplig ersättning. När boten var betald förväntades målsägarna be

3. Lagarna utgår konsekvent ifrån att gärningsmannen är just en man. I samtliga de fall som ingår i denna undersökning där dråpare kom till rätten under lejd rörde det sig också om män.

4. Äldre Västgötalagen, Om mansdråp 1, Yngre Västgötalagen, Dråparebalken 1, se Åke Holmbäck & Elias Wessén (utg.), *Svenska landskapslagar tolkade och förklarade för nutidens svenskar 5* (Stockholm 1979); Upplandslagen, Manhelgdsbalken 9:2 och 10:1, se Åke Holmbäck & Elias Wessén (utg.), *Svenska landskapslagar tolkade och förklarade för nutidens svenskar 1* (Stockholm 1979); Ivar W. Sjögren, "Dråpsprocessen enligt Upplandslagen", i *Festskrift tillägnad professor, juris och filosofie doktor Nils Stjernberg vid hans avgång från professorsämbetet den 1 september 1940* (Stockholm 1940) s. 244–265. Möjligheten för målsägare att under vissa förutsättningar välja mellan hämnd och ekonomisk kompensation återfinns i många av de medeltida landskapslagarna. Östgötalagen, Dråpsbalken 1, se Åke Holmbäck & Elias Wessén (utg.), *Svenska landskapslagar tolkade och förklarade för nutidens svenskar 1* (Stockholm 1979); Västmannalagen, Manhelgdsbalken 9:2, se Åke Holmbäck & Elias Wessén (utg.), *Svenska landskapslagar tolkade och förklarade för nutidens svenskar 2* (Stockholm 1979); Södermannalagen, Manhelgdsbalken 23:3, Hälsingelagen, Manhelgdsbalken 38, se Åke Holmbäck & Elias Wessén (utg.), *Svenska landskapslagar tolkade och förklarade för nutidens svenskar 3* (Stockholm 1979).

för gärningsmannens liv och kungen skulle då ge honom fred. Därefter skulle målsägaren överlämna en fastställd del av boten till kungen och häradet. Den som begått ett dråp kunde vända sig till kungen eller hans ombud för att tillkännage sin gärning och kungen kunde då utfärda ett skyddsbrev som skulle garantera att saken prövades på tinget.⁵ Sådana lejdebrev har inte bevarats i någon större utsträckning, men ett sigillföretsett pergamentbrev utfärdat av kung Magnus Eriksson den 12 februari 1354 låter berätta att Jacob i Marsta, som gjort sig skyldig till dråp, skulle vara fredad fram till nästkommande Valborgsmässoafton och att saken under den tiden skulle rannsakas av häradshövding och nämnd i Bälinge.⁶

Även stadslagen meddelar att den som dödade någon utan att själv vara trängd skulle "giva liv för liv" om han togs på bar gärning och förbjuder uttryckligen att dödsstraffet ersattes med böter. En dråpare, som lyckades fly, hade rätt att söka skydd i kyrkor och kloster, men inte någon annan stans. Efter sex veckor skulle han komma till staden och erbjuda fastställda böter. Målsägaren hade inte rätt att hämnas och om målsägaren inte ville ta emot böterna skulle kungen ändå lysa frid över dråparen och efter ett år hade kungens fogde rätt att uppbära målsägandens bötesandel. Den som dödat i självförsvar skulle betala ett lägre bötesbelopp.⁷ Stadslagen är sålunda än mer strikt och ger egentligen inte något utrymme alls till förhandling eller valmöjligheter för målsägarna.

Med visst undantag för stadslagen ger medeltidslagarna över lag en ganska fragmentarisk bild av regelverket och hur det var tänkt att praktiseras. Redogörelserna är varken fullständiga eller logiskt presenterade. Intrycket är att själva lejdinstitutet var väl känt och att gärningsman och målsägare förväntades kunna förhandla om ekonomisk kompensation. Lagarna reglerade egentligen bara vissa detaljer kring detta. Viktigt i sammanhanget var att rätten att hämnas reglerades och begränsades. Flera av de svenska medeltidslagarna innehåller formuleringar och stadganden som visar att både hämnd och försoning uppfattades som kollektiva angelägenheter. Andra personer än gärningsmannen själv kunde

5. Magnus Erikssons landslag, Dråpamålsbalken I, 2–15, se Åke Holmbäck & Elias Wessén (utg.), *Magnus Erikssons landslag i nusvensk tolkning* (Lund 1962); Carl Johan Schlyter (utg.), *Konung Christoffers landslag* (Samling af Sweriges gamla lagar, 12) (Lund 1869).

6. *Svenskt Diplomatarium* 6. 1348–1355, DS 4999 (Stockholm 1878–1959).

7. Magnus Erikssons stadslag, Dråpamålsbalken I:1. Se Åke Holmbäck & Elias Wessén (utg.), *Magnus Erikssons landslag i nusvensk tolkning* (Lund 1966).

riskera att utsättas för hämnd och en större grupp släktingar kunde förväntas bidra till en försoningsbot. Så kallad ättebot förbjöds uttryckligen i Skara stadga år 1335 och detta är ett av flera utslag för en strävan att individualisera ansvaret för grova brott, att minska släktgrupperings inflytande, att identifiera dråp som ett brott som skulle hanteras av domstolar, att öka den kungliga kontrollen över rättskipningen, och att undvika enskild och självpåtagen hämnd.⁸

Dessa förhållanden är inte på något sätt unika för Sverige. Även i Danmark och Norge hanterades dråp i hög grad genom överenskommelser. Det fanns etablerade procedurer som skulle säkerställa att överenskommelser kunde komma till stånd, men hanteringen är bara delvis reglerad i formella lagtexter. Släktgrupperingar, mansbot och potentiell hämnd spelade viktiga roller, men det fanns också strävanden från kungamakens sida att stärka sin kontroll och att pressa tillbaka släktgrupperingarnas inflytande.⁹ Även i andra delar av Europa var det vanligt, särskilt under en svag centralmakt, att dråp bara delvis var en angelägenhet för ett formaliserat rättsväsende.¹⁰

När Kristoffers landslag (år 1442) trycktes år 1608 försågs den inte bara med en kunglig stadfästelse utan också med ett tillägg ur Mose lag att tillämpa i svensk rättskipning. Därmed blev dödsstraff föreskrivet för en rad brott, bland annat dråp.¹¹ Detta var emellertid inte det första initiativet att inskräpa dödsstraff för dråp. Såväl landslagarna som stadslagen lade i vissa avseenden större vikt vid dödsstraffet jämfört med landskapslagarna. Under 1500-talet återfinns bestämmelser både i Erik XIV:s hovordning och i Johan III:s gårdsrätt om att den som utan

8. Dag Lindström, "Fejd i medeltidens och 1500-talets Sverige", i Erik Opsal (red.), *Fejder og fred i nordisk middelalder* (Oslo 2007) s. 107–134, här s. 110–113. Se även Gösta Åqvist, *Frieden und Eidschwur: Studien zum mittelalterlichen germanischen Recht* (Lund 1968); Gösta Åqvist, *Kungen och rätten: Studier till uppkomsten och den tidiga utvecklingen av kungens lagstiftningsmakt och domsrätten under medeltiden* (Lund 1989); Gabriela Bjarne Larsson, *Stadgelagstiftning i senmedeltidens Sverige* (Stockholm 1994) s. 41.

9. Se till exempel Ole Fenger, *Fejde og mandebød: Studier over slægtsansvaret i germansk og gammeldansk ret* (Köpenhamn 1971) s. 341–541; Steinar Imsen, "Den gammelnorske drapsprosessen", (norsk) *Historisk Tidsskrift* 88:2 (2009) s. 185–229; Helle Vogt, *The function of kinship in Medieval Nordic legislation* (Leiden 2010) s. 125–150; Anne Irene Riisøy, "Outlawry: From western Norway to England", i Stefan Brink & Lisa Collinson (red.), *New approaches to early law in Scandinavia* (Turnhout 2014) s. 101–129.

10. Se till exempel Stephen D. White, "Feuding and Peacemaking in the Touraine around the Year 1100", *Traditio* 42 (1986) s. 195–263.

11. Jan Eric Almquist, "Karl IX och den mosaiska lagen", *Lychnos* (1942) s. 1–32; Rudolf Thunander, *Hovrätten i funktion: Göta hovrätt och brottmålen 1635–1699* (Lund 1993) s. 5.

”nödttvång” slog ihjäl någon skulle avrättas.¹² Genom Svea hovrätt som tillkom 1614 upprättades en bestämd instanshierarki och en centraliserad kontroll över den lokala rättskipningen i Sverige. Svea hovrätt följdes av Åbo hovrätt (1623), Dorpats hovrätt (1630) och Göta hovrätt (1634). I systemet ingick att underrätterna förväntades utdöma dödsstraff när så var föreskrivet och att dessa ärenden sedan överlämnades till hovrätten för slutligt avgörande.¹³

Denna nya ordning har beskrivits som drakonisk och brutal. Studier av hovrätternas dömande verksamhet har emellertid visat att det inte var riktigt så enkelt. Rudolf Thunander noterar att bara drygt 60 procent av underrätternas dödsdomar för dråp fastställdes av Göta hovrätt under 1600-talet.¹⁴ Petri Karonen har visat att hovrätterna under åren 1635–1651 var än mer benägna att mildra straffen när ärendena kom från rådsturätter. Göta hovrätt fastställde i sådana fall endast var tredje dödsdom medan Åbo hovrätt bekräftade drygt hälften. Här fanns alltså även stora skillnader mellan de olika hovrätterna.¹⁵ Thunander noterar också att lejd var vanligt under 1600-talet och i regel utfärdades av landshövdingen. Dessutom menar han att själva fredlöshetsinstitutet då hade förändrats. I de svenska medeltidslagarna förekommer olika former av fredlöshet. Den som bröt mot de edsöreslagar som introducerades under 1200-talet dömdes biltog. Fredlösheten gällde då hela riket och var direkt förknippad med kungamaktens rättsanspråk, vilket blir tydligt genom att bara kungen kunde upphäva den biltoges fredlöshet. Biltog är också det begrepp som hovrätten använde, men den som under 1600-talet lyses biltog kunde inte fritt utsättas för hämnd och det etablerades också en praxis att Kungl. Maj:t upphävde dödsdomen för den som varit biltog i minst tre år. Hur många dödsdomar som till slut faktiskt verkställdes går inte att fastställa eftersom en stor del av de som dömdes till döden hade inställt sig under lejd och följaktligen kunde ge sig av efter domen. I hovrättens handlingar finns noteringar om personer som fångats in

12. Johan Schmedeman (utg.), *Kongl. stadgar, förordningar, bref och resolutioner, ifrån åhr 1528. in til 1701 angående justitie och executions- ährender* (Stockholm 1706) s. 39, 46.

13. Thunander (1993) s. 7–15, 182–222; Rudolf Thunander, ”Den svenska hovrätten i 1600-talets rättsliga system”, *Scandia* 61:1 (1995) s. 21–28, här s. 23–24; Jan Sundin, *För Gud, staten och folket: Brott och rättskipning i Sverige 1600–1840* (Lund 1992) s. 40–41.

14. Thunander (1993) s. 5, 144–47.

15. Petri Karonen, ”The Worst Offenders in the Provincial Towns: Serious Urban Crime and its Perpetrators in the early Years of Sweden’s Period as a Great Power”, *Scandinavian Journal of History* 23:3–4 (1998) s. 215–237, här s. 228.

och avrättats, men där finns också uppgifter om personer som benådats. Några systematiska sammanställningar över vilka som avrättats finns inte.¹⁶

Möjligheten att benåda den dödsdömde efter tre år tydliggörs i en kunglig resolution från 1636. Där förklaras vidare att även i fall där ett dråp skett utan nödvärn och där dråparen gripits på bar gärning, kunde gärningsmannen benådas om det fanns skäl för detta. Saknades där-
emot skäl till nåd, skulle hovrätten ovillkorligen utdöma och verkställa dödsdomar.¹⁷ Hovrätten hade alltså tydligt mandat att besluta om straff-
lindring, men detta skulle grundas på giltiga skäl och inte baseras på målsägarnas personliga önsknings- eller eventuella överenskommelser mellan målsägare och gärningsman.

Det dödliga våldets och rättskipningens förändringar – observationer och tolkningar

Historiker har under lång tid intresserat sig för frågor om dödligt våld och det finns en omfattande mängd forskning på området.¹⁸ Den kvantitativa orienteringen har ofta varit stark och successivt har det etablerats en alltmer välunderbyggd kunskap om den långsiktiga förändringen i mängden dödligt våld.¹⁹ En omfattande nedgång från medeltid till nutid

16. Thunander (1993) s. 85–86, 143–50. Om medeltidens fredlöshetsbegrepp se Ragnar Hemmer, "Fredlöshed: Sverige och Finland", *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid. Band 4* (Malmö 1959) sp. s. 596–601. Själva ordet biltog återfinns redan i en östgötsk runristning från 900-talet, men utan att den exakta innebörden framgår. Gerhard Hafström, *De svenska rättskällornas historia* (Lund 1973 [1964]) s. 32.

17. Schmedeman (1706) s. 221–222.

18. Se exempelvis Pieter Spierenburg & Sophie Body-Gendrot (red.), *Violence in Europe: Historical and contemporary Perspectives* (New York 2008); Pieter Spierenburg, *A History of Murder: Personal Violence in Europe from the Middle Ages to the Present* (Cambridge 2008); Randolph Roth, *American Homicide* (Cambridge Massachusetts 2009); Robert Muchembled, *A History of Violence: From the End of the Middle Ages to the Present* (Cambridge 2012); James Sharpe, *A fiery and furious people: A history of violence in England* (London 2016); Matthew Lockwood, *The Conquest of Death: Violence and the Birth of the Modern English State* (New Haven & London 2017).

19. Se till exempel Manuel Eisner, "Modernization, Self-Control and lethal Violence: The Long-Term Dynamics of European Homicide Rates in Theoretical Perspective", *The British Journal of Criminology* 41:4 (2001) s. 618–638; Manuel Eisner, "Long-term Historical Trends in Violent Crime", *Crime and Justice* 30 (2003) s. 83–142; Manuel Eisner, "From Swords to Words: Does Macro-Level Change in Self-Control Predict Long-Term Variations in Levels of Homicide?", *Crime and Justice* 43:1 (2014) s. 65–134. För nordiska exempel, se Eva Österberg, "Kontroll och kriminalitet i Sverige från medeltid till nutid: Tendenser och tolkningar", *Scandia* 57:1 (1991) s. 65–88; Heikki Ylikangas, Jens Christian V. Johansen, Kenneth Johansson & Hans Eyvind Næss, "Family, State, and Patterns of Criminality: Major Tendencies in the Work of the Courts, 1550–1850", i Eva Österberg & Solveig Bauge Sogner (red.), *People Meet the*

har kunnat fastställas, åtminstone för västra och norra Europa. Det är en stor och betydande vetenskaplig landvinning. Vidare har det kunnat göras troligt att en avgörande fas av långsiktig nedgång i det dödliga våldet tog sin början under tidigt 1600-tal, eller eventuellt redan från slutet av 1500-talet. Det har lanserats olika teorier och förklaringar till varför detta ägde rum. Flera forskare har knutit an till Norbert Elias civiliseringsteori med innebörden att människor med tiden blev allt mer kapabla att lägga band på sina känslor och mindre benägna att agera i affekt.²⁰ Denna förklaringsmodell har samtidigt fått utstå betydande kritik.²¹ En annan tolkning knyter an till den tidigmoderna statens utveckling. Detta kan tyckas ligga nära Elias tankar, som också de betonar centralmaktens betydelse och eliternas roll, men tonvikten ligger på institutionella förändringar snarare än en förskjutning i människors förmåga till individuell impuls kontroll.

Den amerikanske historikern Matthew Lockwood menar att timing- en i den begynnande nedgången i dödligt mellanmänskligt våld stämmer illa med att den skulle ha sin grund i en allmän utveckling av mer belevade och behärskade förhållningssätt. Dessa förändringar ägde helt enkelt rum betydligt senare. I stället ser han institutionell förändring och ett tilltagande statligt våldsmonopol som den avgörande faktorn. Formella domstolar blev i allt högre grad den arena där våldshandlingar i allmänhet och det dödliga våldet i synnerhet skulle hanteras. Fejd,

Law: Control and Conflict-Handling in the Courts: The Nordic Countries in the Post-Reformation and Pre-Industrial Period (Oslo 2000) s. 57–139; Dag Lindström, "Homicide in Scandinavia: Long-Term Trends and their Interpretations", i Sophie Body-Gendrot & Pieter Spierenburg (red.), *Violence in Europe: Historical and Contemporary Perspectives* (New York 2008) s. 41–64.

20. Den mest framträdande förespråkaren för civiliseringsteorin har varit den nederländske historikern Pieter Spierenburg. Pieter Spierenburg, "Long-Term Trends in Homicide: Theoretical Reflections and Dutch Evidence, Fifteenth to Twentieth Century", i Eric A. Johnsson & Eric H. Monkkonen (red.), *The Civilization of Crime: Violence in Town and Country since the Middle Ages* (Urbana & Chicago 1996) s. 63–105; Pieter Spierenburg, "Violence and the Civilizing Process: Does it Work?", *Crime, History and Societies* 5:2 (2001) s. 87–105. I Sverige har Arne Jarrick och Johan Söderberg lanserat en egen tolkning av civiliseringsteorin där förändringen snarare drivs spontant underifrån i stället för att utgå från eliten och staten så som i Elias modell. Aren Jarrick & Johan Söderberg (red.), *Människovärdet och makten: Om civiliseringsprocessen i Stockholm 1600–1850* (Stockholm 1994).

21. Se till exempel Hans Peter Duerr, *Myten om civilisationsprocessen*, Band 1–3 (Stockholm 1994–1998 [1988–1993]); Gerd Schwerhoff, "Criminalized Violence and the Process of Civilization: A Reappraisal", *Crime, History & Societies* 6:2 (2002) s. 103–126; Sharpe (2016) s. 25–27; Philip Dwyer & Elizabeth Roberts-Pedersen, "Steven Pinker, Norbert Elias and the 'Civilizing Process'", i Philip Dwyer & Mark Micale (red.), *The Darker Angles of our Nature: Refuting the Pinker Theory of History & Violence* (London & Oxford 2021).

hämnd och förlikningar utanför domstol motverkades. Ökad statlig kontroll och reglering av det dödliga våldet är i själva verket en central dimension av den tidigmoderna statsbildningsprocessen. Institutionell integration, utvidgad insyn i den lokala rättskipningen, exempelvis genom krav på skrivna rättsprotokoll, och ämbetsfunktioner med kompetens och mandat att övervaka och rannsaka dödligt våld var viktiga faktorer i utvecklingen.²²

Lockwoods resonemang utgör både en fortsatt konkretisering och en utvidgad kontextualisering av resonemang som framfördes av Bruce Lenman och Geoffrey Parker omkring 1980. I begreppet *den judiciella revolutionen* sammanfattade de en utveckling där formella domstolar fick allt större inflytande över rättskipning, där domstolarna blev mer professionella och där rättskipningen blev mer enhetlig och förutsägbar. I begreppet ligger också en övergång från en mer lokalt förankrad till en statligt organiserad rättskipning. I den förra anpassades straffen gärna efter brottslingen snarare än efter brottet och syftet var att uppnå överenskommelser och förlikningar, att återställa balans och vänskap och att om möjligt återintegrera gärningsmannen i lokalsamhället. I den senare betonades i stället bestraffning och avskräckning och straffet bestämdes av handlingar och intentioner snarare än av brottslingens person och ställning i lokalsamhället.²³ Liknande resonemang och tolkningsmönster återfinns även hos flera nordiska historiker och rättshistoriker.

Den finländske rättshistorikern Heikki Ylikangas konstaterar att det var först mot slutet av 1500-talet och början av 1600-talet som kontrollen på allvar gick över från släktgrupper till en statligt organiserad rättskipning och han menar att det är i just den kontexten som den avgörande förskjutningen mot minskad mängd dödligt våld ska placeras in. I Finland var det ännu under 1500-talet ovanligt med dödsdomar för dråp. I stället hanterades dråp i regel genom överenskommelser mellan gärningsmannen och den dödes släkt. Sådana överenskommelser ingicks ofta på tinget och innefattade i regel någon form av ekonomisk kompensation. De ekonomiska värdena kunde vara mycket stora och det finns många indikationer och exempel på att överenskommelserna

22. Lockwood (2017) s. 1–23, 322–332.

23. Bruce Lenman & Geoffrey Parker, "The State, the Community and the Criminal Law in Early Modern Europe", i V. A. C. Gatrell, Bruce Lenman & Geoffrey Parker (red.), *The Social History of Crime in Western Europe* (London 1980) s. 11–48.

och betalningsansvaret involverade större konstellationer av släktingar på dråparens sida. Samtidigt skulle även kungen och häradet gottgöras genom böter. Det var först omkring 1620 som häradstingen mer systematiskt började utfärda dödsdomar och detta sammanfaller väl i tiden med att den långsiktiga nedgången i dödligt våld inleddes och en generell utveckling mot starkare centralmakt.²⁴

Den danske historikern Jeppe Büchert Netterstrøm beskriver en process från medeltid till 1600-tal där dråp successivt kriminaliserades i det danska samhället i den bemärkelsen att en mer strikt rättslig hantering etablerades med hårdare straff och där fler former av dödande identifierades som straffbara dråp. I Danmark infördes dödsstraff för dråp redan 1537, men en fredlös dråpare som hållit sig undan kunde ändå återintegreras i samhället genom en överenskommelse med kungen och den dräptes släkt om böter och mansbot. Detta är fråga om en långdragen process som kan följas ända tillbaka till högmedeltiden och kungamaktens strävanden att då etablera överhöghet, begränsa fejder och undergräva släktgruppernas makt och inflytande. Äldre former av konflikthantering, såsom mansbot och fredlöshet, integrerades i en ny rättsordning som utgick från kungamakten. Netterstrøm konstaterar också att trots förordningar om dödsstraff och trots en fortgående kriminalisering av dråp, så fortsatte ändå privata överenskommelser, förlikningar och mansbot att under lång tid spela en viktig roll. Inte desto mindre kom det formella rättssystemet att alltmer ersätta den privata konfliktlösningen.²⁵

Bevarade svenska domböcker från 1400- och 1500-talen innehåller en stor mängd fall av dråp och där förekommer även dödsstraff. Men, det var också vanligt att häradsting och rådsturätter på olika sätt anpassade straffen och det finns många exempel på ingångna förlikningar som visar att dråp i hög grad hanterades genom överenskommelser och att släktgrupper spelade stor roll när dråp hanterades. Samtidigt framträder en långsiktig strävan att öka kungamaktens kontroll över rättsskipning

24. Heikki Ylikangas, "Våldsbrotten i Norden vid övergången till nya tiden", *Historisk tidskrift för Finland* 79:1 (1994) s. 3–25; Heikki Ylikangas, "What Happened to Violence? An Analysis of the Development of Violence from Medieval Times to the Early Modern Era Based on Finnish Source Material", i Heikki Ylikangas, Petri Karonen & Martti Lehti (red.), *Five Centuries of Violence in Finland and the Baltic Area* (Columbus 2001 [1998]) s. 1–83.

25. Jeppe Büchert Netterstrøm, "Criminalization of Homicide in Early Modern Denmark (16th–17th centuries)", *Scandinavian Journal of History* 42:4 (2017) s. 459–475.

och domstolar, inte minst när det gäller dråp.²⁶ De svenska hovrätterna har getts en central roll i dessa strävanden och de har även fogats in i en tolkningsram som sammanfattats i begreppet den judiciella revolutionen.²⁷

Flykt och fri lejd

Hur vanligt var det då att gärningsmän flydde och sedan använde sig av möjligheten att komma till tinget under lejd, hur länge höll de sig undan och vilken betydelse hade flykten och lejden för domstolarnas beslut? Det går naturligtvis inte att ge exakta svar på dessa frågor, men materialet ger ändå tydliga fingervisningar. Bland de 141 fall som ingår i undersökningen förekommer uppgifter om flykt vid 74 tillfällen och lejd nämns i 64 fall. Det var alltså tämligen vanligt att den som gjorde sig skyldig till dråp tog till flykten och höll sig undan en tid och det var vanligt att de som senare infann sig i rätten gjorde det under lejd. Skrivna lejdebrev nämns vid 39 tillfällen, men det betyder inte att övriga saknade ett sådant. Det är snarare troligt att det fanns brev, men att detta inte noterades i protokollen.

Det finns en stor mängd mer eller mindre utförliga beskrivningar av flykt och lejd. Ett exempel härrör från tinget i Göstrings härad i Östergötland den 1 maj 1642. Anders Håkansson i Hov anklagades för att ha slagit ihjäl Jon Jonsson. Anders och Jon var bekanta och bodde troligen nära varandra. De hade börjat gräla ute på en åker och ordväxlingen övergick i våldsamheter där Anders slog till Jon med i en yxhammare, först i ryggen och sedan i huvudet. Orsaken till bråket var att Jon vid flera tillfällen slagit en pojke som var i Anders tjänst. Jon dog och Anders begav sig på flykt. När Anders kom till tinget hade han hållit sig undan i ett år. Han anlände under landshövdingens lejd, han bekände dådet och häradstinget dömde honom till döden. Därefter kunde Anders fritt ge sig av, eller som det uttrycks i protokollet: "Dråparen kom ledig och fri åter ifrån tinget på sin fria färd och sitt förra behåll igen." Den 20 juni

26. Eva Österberg, "Väld och våldsmentalitet bland bönder: Jämförande perspektiv på 1500- och 1600-talens Sverige", *Scandia* 49 (1983) s. 5–30, här s. 14; Eva Österberg & Dag Lindström, *Crime and Social Control in Medieval and Early Modern Swedish Towns* (Uppsala 1988) s. 42–54, 77–93, 156–157; Dag Lindström, "Väld, förtal och förlikningar i Stockholm 1475–1625", *Rättshistoriska studier* 14 (Stockholm 1988) s. 66–124, här s. 78–86; Sundin (1992) s. 155–157; Lindström (2007) s. 123–130.

27. Sundin (1992) s. 447–452; Thunander (1993) s. 282–285.

fastställdes dödsdomen av Göta hovrätt med hänvisning till att detta varit ett "överdådigt dråp". Anders skulle nu eftersökas för att kunna avrättas. Hade han inte gripits inom två månader, skulle han lysas biltog.²⁸

Anders Håkansson stod under landshövdingens lejd när han infann sig på tinget och han var inte ensam om detta. Den fria lejden var inte bara vanlig och formaliserad. Den var också sanktionerad från högsta ort. Vanligast var att just landshövdingen stod som garant för lejden, men det fanns också andra alternativ (tabell 1). Åtminstone 27 av 39 kända lejdebrev var utfärdade av landshövdingen, sju var utfärdade av hovrätten och ett vardera var utfärdat av drottning Kristina respektive hauptmannen på Visingsborgs slott. I två fall framgår inte vem som utfärdat breven. Dessutom finns ytterligare tio fall där landshövdingen garanterat lejden och ännu ett fall där hovrätten stod som garant utan att det uttryckligen framgår att det fanns ett skrivet lejdebrev. Sammanlagt har alltså landshövdingar stått som garant för lejden i åtminstone 37 av 64 fall medan hovrätten hade motsvarande roll vid åtta tillfällen.

TABELL 1: *Utfärdad lejd för misstänkta dråpare i Kalmar, Kronobergs, Jönköpings och Östergötlands län 1640–1649.*

Utfärdare	Skrivet lejdebrev	Utan omnämnande av skrivet brev	Summa
Landshövdingen	27	10	37
Hovrätten	7	1	8
Drottning Kristina	1	-	1
Hauptmannen på Visingsborg	1	-	1
Okänd	3	14	17
Summa	39	25	64

Källa: Criminalia, E Vaa, Göta hovrätts arkiv, Vadstena Landsarkiv.

Det lejdebrev som utfärdades av drottning Kristina gällde Nils Trulsson, fogde över Östbo och Västbo härad i Jönköpings län. Han hade slagit ihjäl en pistolsmed från Jönköping vid namn Sven Svensson. Nils var på väg till Jönköping med sitt följe och mötte då några pistolsmeder och deras gesäller. De var uppenbart berusade och det uppstod bråk. I stället

²⁸ Östergötlands län, 20/6 1642, nummer 53, Criminalia, E Vaa:17, GHA, VaLA.

för att hälsa artigt utbytte sällskapen förolämpningar. Nils blev neddragen från sin häst och hamnade i handgemäng med Sven. Han lyckades komma loss, fick fatt på en bössa och med den slog han till Sven över ryggen. Sedan tog han sig upp på hästen och red därifrån. Detta hände den 12 januari 1647. Drottningens lejdebreve var daterat i Stockholm den 3 april och rättegången ägde rum den 26 maj, fyra och en halv månad efter dråpet. Att lejdebrevet i detta fall utfärdades av drottningen hänger säkerligen samman med Nils Trulssons ämbete som fogde. För ovanlighetens skull framgår också lite mer om innehållet. Nils gavs en frist på fyra månader att komma till tinget. Under den tiden skulle han söka förlikning med målsägarna för att sedan kunna anhålla om kunglig nåd. På häradstinget dömdes Nils till döden, men hovrätten konstaterade tre dagar senare att Nils handlat i nödvärn, att han infunnit sig på tinget under drottningens lejd, att han ingått en förlikning med målsägarna och att dessa bad för hans liv. Nils slapp dödsstraff, men skulle betala böter till kungen och häradet samt undergå kyrkoplikt.²⁹

En viktig fråga är om flykt och lejd generellt var en väg till att slippa dödsstraff. Avgörandet låg hos hovrätten. Ibland fastställdes häradstingens och rådsturätternas dödsdomar och ibland omvandlades straffet till böter och uppenbar kyrkoplikt. Det förekom också att den anklagade helt friades eller att hovrätten skickade tillbaka ärendet till underrätten för fortsatt rannsaking. I tabell 2 framgår att av 64 misstänkta gärningsmän som infann sig under lejd fick 28 stycken (44 procent) straffet omvandlat till böter och kyrkoplikt. Av de 77 misstänkta gärningsmän som inte erhållit lejd var det 26 stycken (34 procent) som fick sitt straff mildrat på detta sätt. Den vanligaste grunden för strafflindring var att dråparen handlat i nödvärn. Detta skäl anfördes i 39 av de totalt 53 fall där gärningsmannen dömdes att betala böter och på så sätt undgick en dödsdom.

Så långt kan det förefalla som att flykt och lejd innebar väsentligt ökade chanser att slippa dödsstraff. Men saken är mer komplicerad. Det var betydligt vanligare i fall utan lejd att hovrätten friade den anklagade, skickade tillbaka ärendet för fortsatt rannsaking eller att utgången av någon annan anledning förblir oklar. Sammanlagt handlar det om vart femte fall utan lejd medan det bland ärendena med lejd bara finns tre

29. Jönköpings län, vårsessionen 1647, 29/5, nummer 10, Criminalia, E Vaa:26, GHA, VaLA.

fall där utgången förblir oklar. I slutändan innebär det att en större andel av dem som stått under lejd (52 procent) fick sin dödsdom fastställd av hovrätten jämfört med dem som inte stod under lejd (45 procent). Flykt och lejd var alltså inte en uppenbart enkel och självklar väg till att slippa dömas till döden.

TABELL 2: Avgöranden i Göta hovrätt 1640–1649 i fråga om dråp refererade från underrätter i Jönköpings, Kronobergs, Kalmar och Östergötlands län.

	Bekräftad dödsdom	Omvandling till böter	Oklar utgång	Friande dom
Gärningsmannen har infunnit sig under lejd	33 (52 %)	28 (44 %)	3 (5 %)	
Lejd omnämns inte i protokollen	35 (45 %)	26 (34 %)	8 (10 %)	8 (10 %)

Källa: Criminalia, E Vaa, Göta hovrätts arkiv, Vadstena Landsarkiv.

Nästa fråga gäller hur lång tid det tog mellan dråpet och att den misstänkte inställde sig under lejd. Var detta en snabb eller utdragen process? Den tidigare omnämnde fogden, Nils Trulsson, fick sitt lejdebrev utfärdat mindre än tre månader efter dråpet och rättegången var avklarad inom drygt fyra och en halv månad. Det var emellertid inte alltid förloppet blev så snabbt. I juli 1643 dömdes Håkan Pedersson i Dörarp till döden vid Sunnerbo häradsting. Håkan och en bekant, Måns Jonsson från Berga socken, hade slagit följe hem till Håkans far. Där blev det dålig stämning när fadern tyckte att Måns skulle gifta sig med en av hans döttrar. Måns förklarade nämligen att han inte tyckte om den erbjudna dottern, men att han i framtiden mycket väl kunde tänka sig att gifta sig med den yngre dottern som han tyckte bättre om. Den ratade dottern tog uppenbart illa upp och försökte vid ett senare tillfälle slå Måns med ett vedträ inne i sockenstugan. Även övriga syskon gav sig på och hotade Måns. Kort därefter hittades han död ute på en åker, med ena örat och halva näsan avhuggna och med en yxa i bröstet. Håkan erkände brottet och den 12 september 1643 fastställdes dödsdomen av hovrätten. Håkan Pedersson hade då varit på flykt i mer än fyra år.³⁰

Det är långt ifrån alltid som protokollen ger exakt information om hur lång tid dråpare hållit sig undan, men i 37 fall finns sådana uppgifter.

30. Kronobergs län, 12/9 1643, nummer 6, Criminalia, E Vaa:18, GHA, VaLA.

Det motsvarar 58 procent av de fall där lejd omnämns. Det finns inte något uppenbart mönster annat än att intervallerna var mycket olika. Det förefaller ha varit ungefär lika vanligt att rättegången kunde hållas inom ett halvår efter dråpet som att det dröjde fem år eller mer (tabell 3). Där framgår även att möjligheterna att slippa dödsstraff faktiskt ökade väsentligen för den som höll sig undan en längre tid. Bara fyra av de 15 individer (27 procent) som infann sig inom ett år slapp dödsstraff i hovrätten. Bland dem som hållit sig undan i mer än ett år var det däremot 13 av 22 (59 procent) som fick ett mildare straff.

Tabell 3: Tidsrymd mellan dråp och rättegång i fall där den misstänkte inställt sig under lejd, samt antal fastställda dödsdomar vid Göta hovrätt 1640–1649. Östergötlands, Kalmar, Jönköpings och Kronobergs län.

Tidsintervall	antal fall	antal fastställda dödsdomar
≤ ½ år	6	4
½–1 år	9	7
1–2 år	8	3
2–5 år	8	3
> 5 år	6	3
Summa	37	20

Källa: Criminalia, E Vaa, Göta hovrätts arkiv, Vadstena Landsarkiv.

Vid 33 tillfällen fastställde hovrätten dödsdomar för personer som kommit till ting eller rådstuga under lejd. I dessa fall befann sig den dömde på fri fot och måste alltså eftersökas. Hovrättens resolution avslutades då med en formulering av typen ”skall med flit slås efter honom att han kan fångas och justifieras”, det vill säga avrättas. Vid 29 tillfällen meddelades också att den dömde skulle lysas biltog om han inte skyndsamt kunde gripas. Detta innebär att det fanns två olika typer av dråpare på flykt: de som ännu inte stått inför rätta och de som dömts till döden, fått sitt straff fastställt av hovrätten och sedan lysts biltoga.

Förhandling, förlikning och bön

I det inledande exemplet framgår hur den dödes mor, syskon, släkt och hela häradet bad att gärningsmannen skulle få behålla livet. Rudolf Thunander har visat att sådana böner var ganska vanliga. I en dryg

tredjedel av de fall där en dödsdom i hovrätten omvandlades till böter framgår att målsägare bett att den dömde skulle skonas.³¹ Även bland de fall som ligger till grund för den här studien är det vanligt att målsägare bad om nåd för den skyldige (tabell 4). Ibland noterades bara att målsägarna inte stod efter den dömdes liv, men i andra fall berättas att målsägarna aktivt bad att gärningsmannens liv skulle sparas. I vissa fall har till och med särskilda nådebrev och försoningskrifter fogats till de protokollsutdrag som skickades över till hovrätten. I drygt hälften av de undersökta fallen (33 av 64) framgår att målsägarna inte önskade att den skyldige skulle avrättas och vid 21 tillfällen förekommer uttryckliga böner om nåd. Det finns ett tydligt samband mellan målsägarnas böner och hovrättens utslag. I 20 av de 28 fall där hovrätten mildrade straffet uttrycktes någon form av önskan om att den dömde skulle slippa dödsstraff. Bland de 33 fall där hovrätten fastställde dödsdomen förekommer böner, direkta eller indirekta, bara i åtta fall.

Tabell 4: Göta hovrätts utslag, i relation till målsägares böner om nåd för gärningsmän som dömts för dråp vid häradsting eller hovrätter 1640–1649. Östergötlands, Kalmar, Jönköpings och Kronobergs län.

	Hovrätten dömer till böter och förlikning	Hovrätten fastställer dödsdomen	Utgången är oklar	Summa
Ingen bön om nåd från målsäganden	8	21	2	31
Målsägaren "står inte efter dråparens liv"	8	3	1	12
Målsägaren ber uttryckligen att den dömde ska få behålla livet	12	9		21
Summa	28	33	3	64

Källa: Criminalia, E Vaa, Göta hovrätts arkiv, Vadstena Landsarkiv.

Enligt Thunander är det troligt att det redan fanns en överenskommelse om ekonomisk ersättning i de fall där målsägare bad att gärningsmannens liv skulle skonas.³² Antagandet förefaller rimligt, även om det inte fullt ut går att leda i bevis. I åtta av de fall som ingår i denna undersökning finns ytterligare information utöver att målsägarna bad för gär-

31. Thunander (1993) s. 148.

32. Thunander (1993) s. 148.

ningsmannen. Det är värt att undersöka dessa fall närmare. I två fall meddelas endast att målsägarna var beredda att ta emot böter och vid båda de tillfällena fastställdes dödsdomen.³³ I ytterligare sex fall berättas mer explicit och utförligt om ingångna överenskommelser.

Sven Jönsson i Norrköping anklagades den 17 januari 1640 för att ha slagit sin dräng så illa att han dog. Sven hade med sig både landshövdingens lejdebrev och en försoningsskrift från den dödes föräldrar. Han medgav att han velat straffa drängen för att ha slarvat då han skulle göra rent i stallet och slog till honom en eller ett par gånger. Rådsturätten dömde Sven till döden men bad att hovrätten skulle benåda honom, vilket den också gjorde. Sven skulle bara betala böter och stå uppenbar skrift.³⁴

Ingångna överenskommelser och utförliga böneskrifter garanterade emellertid inte att hovrätten skulle låta sig bevakas. I november 1640 kom mönsterskrivaren Lars Svensson till tinget i Sunnerbo härad. Han hade i oktober 1637 stuckit en man vid namn Per Svensson i benet med sin värja. Per dog och Lars flydde. Han sägs så småningom ha hamnat i Tyskland. Redan i november 1638 togs ärendet upp på tinget. Händelseförloppet klarlades och målsägarna – änkan, den dödes bror och hela släkten – bad att Lars Svensson skulle få nåd så att han skulle kunna komma hem, göra bot och bättring och kompensera den dödes hustru och barn. Även häradsnämnden bad för Lars och framhöll att han alltid fört ett kristligt och stillsamt liv. I september 1640 kom målsägarna åter till tinget och bad att Lars Svensson skulle få nåd. I oktober samma år utfärdade hovrätten så ett lejdebrev och i november inställde sig Lars Svensson på tinget. Han erkände sin gärning och bad om nåd. Därefter tillfrågades målsägarna, särskilt den dödes hustru, om de stod fast vid sina tidigare böner. Detta bekräftades. Nämnden konstaterade ändå att dråpet inte skett i nödvärn utan i ”dryckenskaps galenskap” och att Lars liv därför inte kunde skonas.

Samtidigt ansåg rätten att det fanns skäl till nåd: målsägarna bad för Lars, han hade varit på flykt i tre år, Lars och Per hade aldrig varit ovänner, såret var egentligen litet och Per hade på dödsbädden gett Lars sin vänskap och förmanat hustrun att inte stå efter hans liv. Dråparen var dessutom botfärdig och bad ”med gråtande tårar” om nåd. Vidare menade

33. Östergötlands län, 5–8/5 1643, nummer 3, Criminalia, E Vaa:21, GHA, VaLA; Kalmar län, 29/6 1649, nummer 20, Criminalia, E Vaa:28, GHA, VaLA.

34. Östergötlands län, 20/5 1641, nummer 18, Criminalia, E Vaa:11, GHA, VaLA.

rätten att Lars var en duglig karl som, om han lystes biltog, kunde tänkas bege sig till Danmark. Sålunda bad nämnden och häradet att hovrätten inte skulle döma Lars Svensson till döden. Till hovrätten sändes också en böneskrift undertecknad av änkan, den dödes bror, ankans bror och tre andra personer. Brevet undertecknades allhelgonadagen 1639 och där framgår att Lars Svensson redan då vid ett par tillfällen varit i kontakt med den dödes hustru och släktingar. Han hade begärt frid och erbjudit bot. Inte bara Lars Svensson själv, utan även hans hustru, föräldrar och släkt, liksom andra goda män i häradet, hade bett att han skulle skonas. I brevet framhålls att Lars varit en duglig och trogen krigsman och att han aldrig varit någon bråkmakare. Hovrätten noterade allt detta, men konstaterade att det inte förelegat någon livsnöd och att dråpet således skett "av vållust och överdådighet". Därför skulle Lars Svensson eftersökas så att dödsdomen kunde verkställas.³⁵ Vid ytterligare fyra tillfällen framgår att förlikningar om ekonomisk gottgörelse hade ingåtts redan innan hovrätten fattade sitt beslut. Inte i något av de fallen valde hovrätten att mildra domen utan fastställde dödsstraffen.

I juni 1644 stod Håkan Månsson inför tinget i Konga härad. Han hade ett och ett halvt år tidigare kommit i slagsmål med sin granne Evert Jonsson och dödat honom. Redan före rättegången hade Håkan slutit en överenskommelse med Everts släktingar. Han hade överlämnat 60 daler och släktingarna hade i sin tur gett honom sin fullkomliga vänskap. En av Everts bröder var närvarande på tinget och bad om nåd för Håkan. Även nämnden och häradet bad att Håkan skulle slippa dödsstraffet. De förklarade sin önskan att Håkan inte skulle behöva gömma sig i skogen, eftersom "slika skogsdrivare" utgjorde en stor fara. Om han skulle lysas biltog, fruktade de att han snart skulle ansluta sig till fienden och då bli en ännu större fara. Inga böner och argument hjälpte dock. Hovrätten konstaterade att dråpet inte skett i nödvärn och att Håkan därför skulle infångas för att avrättas och om det inte lyckades så skulle han lysas biltog.³⁶

Våren 1641 blev två grannar från Marstad i Bjälbo socken, Bengt Andersson och Lars Månsson, osams på väg hem från pingstmarknaden i Vadstena. Bråket slutade med att Lars drog kniv och Bengt tog då fatt i en yxa och slog Lars i huvudet. Döden var omedelbar. Drygt ett år

35. Kronobergs län, 1641, vårsessionen, nummer 8, Criminalia, E Vaa:14, GHA, VaLA.

36. Kronobergs län, 25/6 1644, nummer 37, Criminalia, E Vaa:18, GHA, VaLA.

senare slöts en överenskommelse. Bengts släktingar hade kallat till sig Lars släktingar och efter ”trägna böner och modiga tårar av hans [Bengts] hustru, barn och släkt” hade de ”honom [Bengt] förlikt och benådat livet”. Alltsammans skedde dock under ett villkor, nämligen att Bengt, hans hustru och hans familj flyttade från Marstad innan saken togs upp på tinget. Brevet undertecknades av Lars släktingar den 23 juli 1642 och ärendet togs upp på tinget den 29 oktober 1642. Även i det här fallet var hovrätten kallsinnig och fastställde dödsdomen.³⁷

Peder Månsson från Gränna och stenhuggardrängen Olof Jonsson var den 12 december 1641 på väg hem från Jönköping. De var ganska berusade och på vägen mötte de västgöten Hans i Ryasjö. Av någon anledning uppstod det gräl. Peder plockade då fram en påk och med den slog han ihjäl Hans. Peder flydde och den 3 oktober 1642 anlände han till tinget under lejd. I protokollet noterades att ”är något utgivet på Peders vägnar åt den dräptes hustru och barn på handen i förlikning”. Den dödes änka och släktingar bad också att Peders liv skulle sparas. Det hjälpte föga. Hovrätten bekräftade dödsdomen med en särskild hänvisning till att dråpet skett på en landsväg, där alla borde åtnjuta frid.³⁸

Rustmästaren Olof Håkansson och hans bror mönsterskrivaren Torsten Håkansson var 1647 på ett utskrivningsmöte i Kisa. Där slog de ihjäl en bonde, Nils Persson i Yxefall, som de misstänkte för att tidigare ha överfallit deras far. En tillkallad bårdsklärare bedömde att Olof delat ut det dödande hugget, men båda bröderna begav sig ändå till skogs. När de i september anlände till tinget hade de redan ingått en överenskommelse med målsägarna. Detta framgår i en böneskrift som Olof och Torsten skickade till hovrätten. Brevet är välformulerat. Bröderna beskriver sig som fattiga syndare som nu ”måste skogen och flykten angripa som andra vilddjur, där nu vår tid uti sargat och prövat samvete ifrån våra goda krigstjänster förnöta”. Vidare låter de berätta att släktingar på båda sidor ingått en överenskommelse och att målsägarna bad att hovrätten skulle benåda dem. Olof och Torsten anförde också att de var sina gamla kära föräldrars enda barn och enda tröst i ålderdomen. Brevet är undertecknat den 24 september 1647, dagen innan häradsrättens förhandling. Inte heller den gången lät sig hovrätten bevakas. Dödsdomen för Olof

37. Östergötlands län, 5–8/5 1643, nummer 1, Criminalia, E Vaa:21, GHA, VaLA.

38. Jönköpings län, 4–5/5 1642, nummer 14 och 16/10 1642, nummer 9, Criminalia, E Vaa:16, GHA, VaLA.

fastställdes medan Torsten dömdes att betala 50 daler silvermynt i böter och att stå uppenbar skrift.³⁹

Beskrivningarna antyder ett återkommande mönster för överenskommelser. Förhandlingarna involverade gärna en grupp av släktingar på båda sidor. Förövaren framställdes som en i övrigt god och värdefull person. Tårar och andra uttryck för ånger och bedrövelse uppvisades. Efterlevande, framför allt änkor och faderlösa barn, skulle få ekonomisk kompensation. När så var överenskommet bad målsägarna om nåd för gärningsmannen. Å ena sidan fanns sålunda kända ramar för förhandling, förlikning och böner om nåd. Å andra sidan visade sig hovrätten relativt obenägen att fästa avseende vid sådana överenskommelser. Det kan förefalla som att hovrätten var obeveklig, men så var ändå inte riktigt fallet. Den som fortsatt höll sig undan kunde i stället benådas i ett senare skede. Flykten riskerade samtidigt att bli långvarig och generera nya problem.

På flykt

Det har redan framgått att det var vanligt att den som gjorde sig skyldig till dråp också tog till flykten och höll sig undan. I regel har rättsprotokollen inte så mycket att berätta om själva flykten eller om var den misstänkte uppehöll sig, men ibland framträder skärvor av information. En återkommande uppgift är att den misstänkte begett sig till skogs.⁴⁰ Tillvaron i skogen beskrivs gärna som fylld av lidande. Bengt Svensson hade i fyra år "gått vid skogen och lidit ont", Håkan Pedersson hade "på femte året varit skogsman och lidit svårt" och Nils Lake hade "i tre år gått vid skogen och lidit ont".⁴¹ Detta är inte nödvändigtvis beskrivningar av den faktiska tillvaron. Alltsammans ger ett intryck av retorisk metafor, som visade att dråparen var utestängd från sitt vanliga sociala sammanhang och att detta var ett tillstånd av lidande.

Samtidigt är det uppenbart att de som befann sig på flykt i realiteten

39. Östergötlands län, 13/10 1647, nummer 14, Criminalia, E Vaa:25, GHA, VaLA.

40. Östergötlands län, 13/10 1647, nummer 14, Criminalia, E Vaa:25, GHA, VaLA; Kronobergs län, 22/10 1644, nummer 3, Criminalia, E Vaa:18, GHA, VaLA; Kalmar län, 3-4/5 1643, nummer 1, Criminalia, E Vaa:20, GHA, VaLA; Jönköpings län, 3/11 1645, nummer 5, Criminalia, E Vaa:23, GHA, VaLA; Kronobergs län, 29-30/5 1646, nummer 21, Criminalia, E Vaa:25, GHA, VaLA; Östergötlands län, 27/10 1648, nummer 10, Criminalia, E Vaa:31, GHA, VaLA.

41. Kronobergs län, 17/9 1640, nummer 4, Criminalia, E Vaa:13, GHA, VaLA; Kronobergs län, 13/5 1640, nummer 15, Criminalia, E Vaa:13, GHA, VaLA; Kronobergs län, 12/9 1643, nummer 6, Criminalia, E Vaa:18, GHA, VaLA.

sällan var helt avskurna från alla nätverk. Lejdebrevet i sig visar att det måste ha funnits kontakter. Detta blir ännu tydligare i beskrivningar av hur överenskommelser och förlikningar kom till stånd. Därutöver finns också enstaka berättelser om dråpare som befann sig på flykt men ändå besökte närstående. Ryttaren Nils Månsson i Parismåla hade våren 1639 dödat en underskrivare i samband med ett uppbördsmöte. Han hade sänt bud till landshövdingen om lejdebrev, men aldrig hämtat ut det. Däremot hade han setts besöka sin mor och påstods själv ha fått besök i skogen av en kvinna som han också hade barn med. I september 1640 bestämde sig en skjutsrättare och två andra män för att lägga sig på vakt utanför moderns gård. Snart fick de också se Nils komma gåendes på vägen med ett barn på ena armen och en lie på axeln. Tanken var att de skulle gripa honom, men det hela slutade i stället med att Nils blev skjuten i benet och sedan dog av skadorna.⁴²

Livet som skogsman beskrevs som ont också i andra bemärkelser. De som befann sig på flykt förmodades med tiden kunna bli en fara för andra. I samband med att Nils Månsson eftersöktes och dödades framgick att landshövdingen i Kalmar län informerat ett antal skjutsrättare och fjärdingsmän om ”skälmar som vistades i skogen”. Fyra namngivna dråpare påstods bland annat ha rövat från en bonde i Torsmåla och landshövdingen ville att dessa män skulle gripas.⁴³ I en resolution från den 29 augusti 1643 förkunnade hovrätten att det vore ”rådsamt att sådana biltoga karlar som hålla vid gränsen bliva av skogen avhulpne på det de icke blive förhärdade och göra ont på ont”. Vid samma session konstaterade hovrätten i ett annat ärende att det vore ”rådsamt att hjälpa sådana biltoga karlar av skogen, särdeles nere vid gränsen, på det de icke få tillfälle giva sig till andra överdådiga skalkar och sedan bliva framhärdade och göra ont på ont” och i ytterligare ett ärende meddelas att tre män som tidigare dömts för delaktighet i ett dråp ”måtte få nåden att komma av skogen [---] och därmed förekomma att de icke mer ont bedriva skola”,⁴⁴

Flykten kunde även gå till mer fjärran platser än den närmaste skogen. Dragonsergeanten Henrik Eriksson var på flykt i fem år innan han kom till Sunnerbo häradsting i november 1648. Under den tiden hade han haft tjänst i Värmland.⁴⁵ Mönsterskrivaren Lars Svensson hade när han

42. Kalmar län, 17/9 och 9/11 1640, nummer 12 och 37, Criminalia, E Vaa:13, GHA, VaLA.

43. Kalmar län, 17/9 och 9/11 1640, nummer 12 och 37, Criminalia, E Vaa:13, GHA, VaLA.

44. Kronobergs län, 29/8 1643, nummer 2, 3 och 4, Criminalia, E Vaa:18, GHA, VaLA.

45. Kronobergs län, 8/11 1648, nummer 17 Criminalia, E Vaa:27, GHA, VaLA.

kom till Sunnerbo häradsting i november 1640 varit på flykt i tre år och sades bland annat ha uppehållit sig i Tyskland.⁴⁶ Gudmund Mårtensson som inställde sig på Konga häradsting i maj 1641 hade flytt till Danmark där han också hade tagit värvning.⁴⁷ Även Jon Eriksson, som efter sju år på flykt inställde sig på tinget i Göstrings härad i oktober 1642, hade befunnit sig i Danmark.⁴⁸ Det finns ytterligare exempel på att eftersökta dråpare flytt till just Danmark.⁴⁹ Ibland uttrycktes också oro för att den som dömdes till döden skulle komma att bege sig till rikets fiender. Särkerligen var det då Danmark som i första hand åsyftades. Mer exotiska uppehållsplatser förekommer också. I oktober 1643 kom trumpetaren Peder Svensson till tinget i Uppvidinge härad i Kronobergs län. Han hade varit på flykt i sju år och under den tiden ska han mestadels ha befunnit sig i Västindien. Där hade han stått under holländskt befäl och Peder hade till rätten med sig ett brev som bekräftade att han varit i tjänst hos rikets bundsförvanter.⁵⁰

Eftersökta och dömda gärningsmän kunde uppenbarligen hålla sig undan under lång tid. Ibland genomfördes eftersökningar och det förekom gripanden. Nils Månsson har redan nämnts och 1642 spanade en profoss i Sunnerbo härad tillsammans med två tjänare efter en biltog man, Bengt Svensson från Guddarp. När de hittade honom hade han först sovit i en lada och sedan på morgonen gått in i en stuga och tänt upp en brasa i ugnen. Han gjorde våldsamt motstånd och blev ihjälslagen.⁵¹ I ett protokoll från Allbo härad den 10 oktober 1642 framgår att sju unga män tre år tidigare hade dömts till döden och lysts biltoga för delaktighet i ett dråp. Bara tre av dem var ännu i livet. Två hade dött i sjukdom och två andra hade fångats in och avrättats.⁵² Det är inte möjligt att veta hur många dömda dråpare som faktiskt greps och avrättades, men det finns inget som tyder på att eftersökningar genomfördes med någon större systematik och energi.

46. Kronobergs län, 1641, vårsessionen, nummer 8, Criminalia, E Vaa:14, GHA, VaLA.

47. Kronobergs län, 1641, vårsessionen, nummer 24, Criminalia, E Vaa:14, GHA, VaLA.

48. Östergötlands län, 5–8/5 1643, nummer 3, Criminalia, E Vaa:21, GHA, VaLA.

49. Jönköpings län, 5/10 1640, nummer 8, Criminalia, E Vaa:13, GHA, VaLA; Kronobergs län, 13/5 1640, nummer 16, Criminalia, E Vaa:13, GHA, VaLA; Kronobergs län, 25/6 1644, nummer 34, Criminalia, E Vaa:18, GHA, VaLA; Kronobergs län, 22/10 1644, nummer 8, Criminalia, E Vaa:18, GHA, VaLA.

50. Kronobergs län, 29/8 1643, nummer 1, Criminalia, E Vaa:18, GHA, VaLA.

51. Kronobergs län, 8/6 1642, nummer 21, Criminalia, E Vaa:16, GHA, VaLA.

52. Kronobergs län, 29/8 1643, nummer 4, Criminalia, E Vaa:18, GHA, VaLA.

En väg till nåd

Att fortsatt att hålla sig undan efter en dödsdom visar sig ha varit en möjlig väg till nåd. Det går inte att i detalj klarlägga hur vanligt detta var. Men under åren 1640–1649 finns det i Göta hovrätts "criminaliaakter" för Östergötlands, Kalmar, Jönköpings och Kronobergs län nio fall där hovrätten ansåg att en dömd dråpare som befunnit sig på flykt tillräckligt länge borde kunna benådas.

I oktober 1639 vände sig Sunnerbo härad till hovrätten och bad om nåd för Bengt Svensson som tre år tidigare hade slagit ihjäl sin systerson och blivit lyst biltog. Han hade sedan dess varit på flykt. Häradsnämnden, häradet och den dödes barn bad alla att Bengt skulle benådas och det anfördes särskilt att målsägarna var beredda att ta emot böter, att barnen var fattiga och i stort behov av hjälp för sitt uppehälle, samt att Bengt lidit ont i skogen. I maj 1640 fattade hovrätten sitt beslut. Till att börja med konstaterade hovrätten att saken redan var avdömd och att det alltså inte kunde avkunnas någon ny dom. Men med tanke på att Bengt varit biltog i fyra år, att målsägarna och häradet bad för honom och att han förhållit sig stilla och inte begått nya oförrätter under sin flykt, fanns det skäl att benåda honom. Saken hänsköts dock till Kungl. Maj:t för slutligt avgörande.⁵³

Samma dag fattade hovrätten beslut om ännu en dömd dråpare. Denna gång var det landshövdingen över Kronobergs län, Bengt Bagge, som vänt sig till hovrätten angående Eskil Pedersson som befann sig i Danmark. Den dödes hustru var villig att ta emot böter och "blodshämnarna" – den dödes hustru, släkt och anförvanter – bad att Eskil skulle benådas. Även den gången konstaterade hovrätten att saken redan var avdömd och att någon ny dom inte var möjlig. Men återigen fann hovrätten att det fanns skäl att benåda dråparen. Han hade varit på flykt i fem år och målsägarna bad för honom. Alltså vore det kristligt att benåda honom och ärendet sändes vidare till Kungl. Maj:t för slutligt avgörande.⁵⁴

I oktober 1640 hade hovrätten nåtts av två böneskrifter från Ösbo häradsting angående Peder Jönsson Turse, som i september 1637 hade slagit ihjäl Peder Pedersson i Drömninge och därför dömts till döden. Hovrätten konstaterade att han varit på flykt sedan 1637 och utstått mycket ont, att Peder Pedersson själv förgripit sig mot Peder Turse, samt

53. Kronobergs län, 13/5 1640, nummer 15, Criminalia, E Vaa:13, GHA, VaLA.

54. Kronobergs län, 13/5 1640, nummer 16, Criminalia, E Vaa:13, GHA, VaLA.

att målsägarna och häradet bad för hans liv. Det vore därför kristligt att benåda honom. Saken överlämnades till drottningens avgörande och den 15 april 1641 meddelades att Peder Turse benådats till livet och i stället skulle förlika sig med målsägaren och betala 50 daler silvermynt till sockenkyrkan.⁵⁵

Hösten 1642 nåddes hovrätten av två böneskrifter som gällde Nils Pedersson i Suletorp. Nils hade i mars 1639 slagit ihjäl Jon Svensson i Bockaskröv och för detta hade han dömts till döden. Nu hade det gått tre år och såväl målsägarna som Älghults församling bad om nåd. I församlingens nådebrev berättas att Nils vid åtskilliga tillfällen hade sänt bud till målsägarna om vänskap och förlikning. Hovrätten beslutade också att benåda Nils och i stället för dödsstraffet skulle han betala 100 daler till kungen, lämna ytterligare böter till häradet, samt förlikas med målsägarna och stå uppenbar skrift. De skäl som angavs var att Nils inte hade gripits på bar gärning, att han kommit till rätten under lejd, att han hållit sig lugn och inte förörrättat någon under den tid han varit biltog, att målsägarna och församlingen bad för honom, samt att de biltoga män som uppehöll sig vid gränsen borde hjälpas att komma ifrån skogen så att de inte blev förhårdade och begick nya illgärningar.⁵⁶

Vid samma session benådades ytterligare ett antal dömda dråpare. Jon Gudmundsson från Sunnerbo härad hade varit biltog i tre år. Han hade kommit till tinget under lejd och sedan dess förhållit sig stilla och lugn. Både målsägare och församling bad för honom och han hade även lämnat en egen böneskrift till hovrätten. Domstolen uttryckte själv oro över vad biltoga män som uppehöll sig i skogen kunde tänkas företa sig. Jon benådades sålunda och skulle i stället betala 100 daler till kungen, böta till häradet, förlika målsägarna och undergå uppenbar kyrkoplikt. Även Göta Erik, Erik Olsson och Jöns Jönsson benådades. De hade varit 18 år när de gjorde sig skyldiga till delaktighet i ett dråp och sedan varit biltoga i tre år. Häradet och häradsnämnden i Allbo bad nu att de skulle skonas till livet. I det här fallet fanns ingen målsägare. Den dräpte var själv en fredlös man från Danmark och han beskrevs av hovrätten som en skålm och skalk. De tre hade sedan domen förhållit sig väl och hovrätten ansåg

55. Jönköpings län, 5/10 1640, nummer 8, Criminalia, E Vaa:13, GHA, VaLA; Kungliga brev och resolutioner i Kriminalmål, E Iac:1, GHA, VaLA.

56. Kronobergs län, 4–5/5 1640, nummer 13, Criminalia, E Vaa:13, GHA, VaLA; Kronobergs län, 29/8 1643, nummer 2, Criminalia, E Vaa:18, GHA, VaLA.

även i detta fall att det var viktigt att undvika att biltoga män levde i skogen med tanke på de risker det innebar. Alltså benådades de till att betala böter och undergå uppenbar kyrkoplikt.⁵⁷

I juni 1644 vände sig häradsnämnden i Sunnerbo härad till hovrätten med en begäran om att Nils Siggesson, som slagit ihjäl sin morbroder, skulle benådas. Nils hade varit biltog i fyra år och under tiden ingått en förlikning med målsägarna. Dessa bad "med gråtande tårar" om nåd för Nils, de var beredda att ta emot böter och de gav Nils fullkomlig vänskap. Det framgår att Nils hade befunnit sig i Danmark, men när kriget bröt ut hade han begett sig tillbaka över gränsen för att slippa dansk krigstjänst och i stället anslutit sig till de svenska trupperna. Där påstås han ha utfört olika krigiska stordåd. Hovrätten lät sig bevekas och Nils Siggesson benådades till livet. I stället skulle han betala böter, förlikas med målsägarna och stå uppenbar skrift.⁵⁸

Samma år benådades även Håkan Nilsson efter en böneskrift från Kinnevalds häradsting. Håkan hade varit biltog i tre år och liksom Nils Siggesson hade han begett sig över gränsen till Danmark, men återvänt när kriget bröt ut. Dessutom hade han uppfört sig väl och nu även ingått en förlikning med målsägarna. Därför beslutade hovrätten att Håkan Nilsson skulle få behålla livet och i stället betala böter, gottgöra målsägarna och stå uppenbar skrift.⁵⁹ Mönsterskrivaren Lars Svensson, som nämnts tidigare, hade gjort sig skyldig till ett dråp i oktober 1637. I november 1640 kom han till häradstinget och dömdes till döden. Trots böner från både målsägare och häradet fastställdes dödsdomen vid hovrättens vårsession 1641. Våren 1647, då Lars varit på flykt i snart tio år, varav sex år som biltog, vände sig häradstinget åter till hovrätten och bad tillsammans med målsägarna om nåd för Lars. Hovrätten lät sig nu också bevekas och Lars Svensson benådades till böter, förlikning och uppenbar skrift.⁶⁰

57. Kronobergs län, 29/8 1643, nummer 3 och 4, Criminalia, E Vaa:18, GHA, VaLA.

58. Kronobergs län, 25/6 1644, nummer 34, Criminalia, E Vaa:18, GHA, VaLA.

59. Kronobergs län, 9/9 1641, nummer 4, Criminalia, E Vaa:14, GHA, VaLA; Kronobergs län, 22/10 1644, nummer 8, Criminalia, E Vaa:18, GHA, VaLA.

60. Kronobergs län, vårsessionen 1641, nummer 8, Criminalia, E Vaa:14, GHA, VaLA; Kronobergs län, 26/5 1647, nummer 15, Criminalia, E Vaa:25, GHA, VaLA.

Slutsatser

Fri lejd till och från tinget för den som begått ett dråp var ett viktigt inslag i det rättssystem som kodifierades i Sverige under 1200- och 1300-talen. Lejden var då framför allt ett instrument för att uppnå förlikningar mellan målsägare och gärningsmän och att undvika hämnd och fejd. Det är en ordning som troligtvis är äldre än de tidigaste bevarade svenska lagarna och det är en ordning med många motsvarigheter även i andra delar av Norden och Europa. Flykt, fri lejd och böner om nåd hade en betydande roll i det svenska rättssystemet ännu under 1600-talets första hälft. Det var vanligt att gärningsmän flydde efter ett dråp och ofta infann de sig i rätten under lejd. Denna ordning sanktionerades från högsta ort genom att landshövdingar, hovrätt och i enstaka fall även regenten utfärdade lejdebrev. Flykt var inte någon försvårande omständighet. Tvärtom kunde den ha betydelse för strafflindring och nåd. Det var också vanligt att målsägare bad att den skyldiges liv skulle skonas och sådana böner tycks ha haft inverkan på straffen.

Målsägarnas böner uppträder i två olika sammanhang. De kunde aktiveras i samband med en fällande dom på häradsting eller rådsturätt. Målsägarna och ibland hela häradet bad att gärningsmannen skulle få behålla livet och bönerna ingick då i det underlag som sändes till hovrätten för slutligt avgörande. Böner kunde aktiveras också i ett betydligt senare skede när hovrätten redan fastställt en dödsdom, då gärningsmannen lysts biltog och befann sig på fortsatt flykt. Målsägarnas böner kombinerades då med uppgifter om försoning och gottgörelse och med böner även från häradet, nämnden, församlingen eller landshövdingen.

Flykt, lejd och böner ingick under 1600-talet i strategier som syftade till att undvika dödsstraff. Dock är det inte självklart att dessa strategier alltid var framgångsrika. De som flytt och senare inställde sig i rätten under lejd hade inte nödvändigtvis större chans att i hovrätten slippa dömas till döden jämfört med dem som inte stått under lejd. Däremot finns ett starkt samband mellan målsägarnas böner om nåd och en mildare dom i hovrätten. Redan ingångna förlikningar tycks däremot inte ha påverkat hovrättens domar. Tid framstår å andra sidan som en betydelsefull faktor. De som redan befunnit sig på flykt under längre tid slapp i betydligt större utsträckning undan dödsstraff jämfört med dem som varit på flykt bara en kort tid.

Den som dömdes till döden och sedan lyckades hålla sig undan i yterligare minst tre år hade också goda chanser att benådas och slippa avrättas. I det fall gärningsmannen befanns skyldig, men befriades från dödstraffet skulle han i stället betala böter till kungen och till häradet, komma överens med målsägarna om ekonomisk gottgörelse och slutligen undergå uppenbar kyrkoplikt. Det kunde alltså finnas omedelbara ekonomiska intressen i lokalsamhället att undvika dödsstraff. Ibland åberopades också änkors och barns försörjningsbehov som argument i de böner som riktades till hovrätten.

Ett återkommande tema i flykten är att dråparen begav sig till skogs. Tillvaron i skogen beskrivs i dystra termer och framstår som en metafor för ett liv utanför samhället och dess sociala gemenskap. Isoleringen var emellertid inte absolut. Lejddebrev förutsatte i sig att det fanns kontakter. Ibland vet vi att gärningsmän förhandlat med den dödes släktingar och det finns även andra exempel på att vissa sociala nätverk faktiskt bestod. Samtidigt finns många uppgifter som verifierar att människor verkligen levde i skogen och att de kunde uppfattas som potentiellt farliga. I en del fall gick flykten betydligt längre bort. Danmark, Tyskland och till och med Västindien nämns. Flykten fick då en delvis annan innebörd och placerades gärna in i berättelser om å ena sidan rikets fiender och å andra sidan lojalitet, duglighet och tjänstgöring i den svenska krigsmakten.

Lejdinstitutet representerar både kontinuitet och diskontinuitet. Under 1600-talet integrerades det i en ny rättsordning och fick då en delvis förändrad betydelse. I 1640-talets rättsliga praktik framstår flykt och lejd inte längre i första hand som en väg till överenskommelser och förlikningar i syfte att undvika hämnd och fejd. I stället blev det en del i en strategi för att å ena sidan förmå gärningsmän att inställa sig i rätten, men å andra sidan undgå avrättning. Uppenbarligen fanns vissa diskrepanser mellan lokalsamhällets rättsuppfattningar och den rättsordning som företrädde av hovrätten. Lokalt förefaller förlikning, ekonomisk gottgörelse, målsägarnas inställning och gärningsmannens personliga karaktärsdrag ännu ha varit betydelsefulla. För hovrätten var i stället handlingar, händelseförlopp och formella omständigheter avgörande.

Bland de omständigheter som hovrätten tog hänsyn till spelade flykt och lejd en viss roll, ibland till och med stor roll. Samtidigt hade förlikningen inte helt spelat ut sin roll ens i hovrättens utslag. I det fall gärningsmannen slapp undan dödsstraff, skulle han ingå förlikning med

målsägarna, vilket innebar ekonomisk gottgörelse. Inte desto mindre är det en avgörande förändring att frågan om förlikning inte längre låg i målsägarnas och gärningsmannens egna händer. I stället var detta något som hovrätten beslutade över. Allt detta kan placeras in i en långsiktig förändring där dråp försköts från att ha varit i första hand en fråga om förlikning eller hämnd och där släktgrupper hade ett avgörande inflytande till att i första hand vara en fråga som skulle avgöras av professionella jurister utifrån legalt reglerade omständigheter och där dödsstraff var den föreskrivna påföljden såvida inte dråpet skett i uppenbart nödvärn. Återigen är det en förändring med många motsvarigheter i andra delar av Norden och Europa.

Rudolf Thunander menar att den rättsordning som upprättades i Sverige under inledningen av 1600-talet i praktiken inte blev fullt så brutal som ibland gjorts gällande i äldre forskning. Det är alldeles riktigt att en betydande andel av de som begick dråp till slut slapp undan dödsstraff. Å andra sidan genomdrevs verkligen dödsstraff som grundregel i rättskipningen och de faktiska möjligheterna att undkomma begränsades. Flykt och lejd ändrade därmed karaktär och den som begav sig på flykt tvingades sannolikt att hålla sig undan under betydligt längre tidsperioder än tidigare. Själva betydelsen av att lysas biltog förändrades också, såsom Thunander påpekat. Begreppet är känt sedan mycket lång tid, men under 1600-talet handlade det inte längre om rätten att utkräva hämnd. I stället blev det ett medel till verkställande av domstolens utmätta straff. Det var ett tillstånd som kunde upphöra, men inte längre genom en överenskommelse mellan gärningsman och målsägarna utan genom kunglig nåd, eventuellt förmedlad av hovrätten. Den försågs också med en potentiell tidsgräns. Efter tre års flykt fanns förutsättningar för nåd. I det sammanhanget accentuerades också skillnaden mellan å ena sidan en dom där rätten beslutade om ett mildare straff, och å andra sidan nåd, som innebar att gärningsmannen slapp undan en redan fastställd dödsdom.

The killer left the court freely: Escape, safe-conduct, and pleadings for mercy in Swedish judicial practice during the 1640's.

In the seventeenth century, it was still common in Sweden that a killer took flight only to later turn up in court under safe-conduct. If convicted, the killer could then leave freely after the trial. In most cases, it was the governor or the high court that guaranteed the safe-conduct. From 1614, all homicide cases were referred from local courts to the high court for final decision. The local courts were expected to impose death penalties for homicides, but the high court could overturn the verdict. It was also common that plaintiffs, local courts, and local communities pleaded for mercy for the offender. To run away and to hide, often for many years, was not considered an aggravating action. On the contrary, those who could stay away for at least three years stood a better chance of escaping the death penalty and to be sentenced to pay fines instead. Pleadings of plaintiffs also affected the verdicts. Private settlements, on the other hand, were not recognized by the high court. An already convicted offender who managed, after the trial, to keep away for at least three years, stood a good chance of being pardoned and thereby also avoid execution.

Practices of free conduct appear in high medieval Swedish law codes and the system clearly has a long history. Originally, the practice aimed at reaching a settlement and preventing revenge and feuding. In many ways, the practice of free conduct represents a long-term judicial continuity. Yet over time the judicial context changed and the meaning of the practice transformed into a means to make offenders appear in court. It also developed into a strategy to escape capital punishment. The high court admittedly accepted and even encouraged the traditional judicial practice, but at the same time emphasized the decisive role of the court. Pardons usually involved economic compensation to plaintiffs, but this was no longer the result of private extra-judicial settlements but of court decisions. The attitude of the plaintiffs could still affect the final judicial outcome. In a wider perspective, the development traced in this article was part of the long-term criminalization of homicide and the professionalization of jurisdiction.

Keywords: homicide, safe-conduct, high court, seventeenth century, professionalization of jurisdiction